

Exposició «L'Ebre, camí d'aigua»
Les sinergies d'un gran riu

Jusèp Boya, Museu d'Història de Catalunya
Àlex Farnós, Museu Comarcal del Montsià

L'Ebre és el gran riu de Catalunya. D'una presència indefugible, n'ha llaurat amb el seu braç d'aigua no solament el medi físic, sinó també la seva gent. «L'Ebre, camí d'aigua», una exposició feta conjuntament pel Museu Comarcal del Montsià (MMA) i el Museu d'Història de Catalunya (MHC), ha presentat el que ha estat i el que és una història feta a través de l'aigua i de la mirada del mateix Ebre, però també dels seus veritables protagonistes, les persones que se n'han assentat a les ribes. La mostra va ser presentada del 27 de febrer al 30 de maig de 1999 al Museu del Montsià (Amposta), i posteriorment, del 22 de juny al 19 de setembre de 1999, al Museu d'Història de Catalunya (Barcelona), on va inaugurar el cicle d'exposicions temporals «Catalunyes», cicle temàtic concebut per mostrar la diversitat de paisatges i formes de vida que configuren el país.

Amb una gran acollida, l'exposició va ser visitada per 10.682 persones al Museu del Montsià, 5.092 de les quals corresponents a visitants individuals i 5.590 a col·lectius (visites escolars i altres grups); mentre que al Museu d'Història de Catalunya l'exposició va ser visitada per 20.814 persones. El projecte va comptar amb la col·laboració en el finançament del departament de Cultura, el departament de Política Territorial i

Obres Públiques per mitjà de l'Institut per al Desenvolupament de les Comarques de l'Ebre i la Junta d'Aigües de Catalunya, l'Ajuntament d'Amposta, la Diputació de Tarragona, el Consorci Lidebre, el Consorci d'Aigües de Catalunya, l'Associació Nuclear d'Ascó i el Port de Tarragona.

Per rendibilitzar socioculturalment l'esforç que ha significat el projecte, i per la vigència que mantenen tant el tema com la seva concreció formal, l'exposició quedarà instal·lada de forma definitiva, si bé en un format més reduït, al nou edifici d'exposicions del Museu del Montsià. Aquesta serà la primera de les tres noves exposicions de caràcter semipermanent que substituiran les antigues sales inaugurades l'any 1984, un cop finalitzades les obres d'ampliació i reforma del museu, executades entre 1998-2001.

■ LA RELACIÓ D'UN RIU AMB EL SEU TERRITORI

Amb l'organització de l'exposició «L'Ebre, camí d'aigua» s'ha mirat d'assolir l'objectiu de contribuir a recuperar la presència de l'Ebre i les terres riberenques, i de projectar-les exteriorment. Els objectius concrets del projecte quedaven definits per la confluència d'interessos proposats, complementàriament pel Museu d'Història de Catalunya i pel Museu del Montsià, uns més generals (presentar al conjunt de Catalunya la crònica d'una comunitat i d'un territori concrets), i d'altres més locals (conèixer la pròpia història, aprofundir en la interrelació riu-home i mobilitzar coneixements i altres recursos en una estratègia de desenvolupament local).

Així, en concebre l'exposició com a itinerant, en presentar-la al MHC de Barcelona, s'assolia l'objectiu d'oferir al conjunt del país la recreació d'un món particular, les terres de l'Ebre i la seva epopeia, les quals, per la seva excepcionalitat i pel conjunt d'atractius i d'elements d'interès que apleguen, constitueixen una part valuosa de la diversitat natural i cultural de Catalunya. Localment, a partir de la recuperació i restitució del patrimoni i la memòria col·lectius, hem pretès actualitzar uns referents mig esvaïts pel pas del

temps i per la quotidianitat i desvetllar-los precisament davant la pròpia població a través de la mirada evocadora de l'exposició.

El veïnatge perllongat del riu amb les terres riberenques i els seus habitants ha generat una complexa xarxa de relacions i d'interessos. La relació entre l'home i el riu Ebre ha esdevingut contemporàniament motiu de controvèrsia; l'exposició no ha defugit aquesta realitat, i ha apostat per una lectura positiva de la interrelació. A l'entorn del riu s'han de considerar, a més d'altres de subjacents, totes les relacions que afloren en l'àmbit natural, econòmic o sociocultural, tant pels riscos com, també, per les potencialitats que comporten. L'exposició responia, en aquest sentit, a l'interès de conèixer el passat i reflexionar sobre el present per incidir en el futur.

El riu i els testimonis de la dilatada activitat humana en les seves riberes constitueixen un patrimoni col·lectiu i un recurs per al desenvolupament. L'exposició esdevenia també una operació col·lectiva per a la valoració sociocultural d'aquest patrimoni. Entre els beneficis directes hi ha també les sinergies i la cooperació sorgida entre entitats, qüestió que el projecte es va plantejar de forma prèvia i, també, amb posterioritat a la mateixa exposició per mitjà del que hauria d'esdevenir en el futur la Xarxa Ebre, una xarxa cultural.

En aquest sentit, tant durant la preparació de l'exposició com en la realització d'activitats complementàries, cal destacar la participació d'altres entitats culturals de l'Ebre català, i en particular la col·laboració del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre, l'Associació Cultu-

ral La Riuada, el Grup d'Investigació Coses del Poble, els Amics i Amigues de l'Ebre, l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre i el Parc Natural del delta de l'Ebre.

Per a la concreció dels objectius cal tenir en compte diversos aspectes, i en primer lloc els relacionats amb els continguts científics i museístics. Per això, amb l'exposició es va buscar una aportació pluridisciplinària i rigorosa al coneixement del tema tractat i significativa pel patrimoni que s'ha recuperat i posat en escena. En segon lloc, per tal de respondre a una estratègia de comunicació efectiva, es van emprar a bastament els recursos i mitjans propis del llenguatge expositiu, reforçats alhora en altres materials i activitats paral·leles per aconseguir en la difusió els millors resultats possibles.

Del procés de preparació, cal esmentar l'àmplia recerca feta pel Museu del Montsià, que ha permès inventariar i documentar un enorme fons, a partir de les consultes a 335 col·laboradors, tant institucionals com particulars.

Els treballs de recerca han generat un inventari molt valuós i complet de patrimoni vinculat a l'Ebre; així, s'han registrat més de 1.500 obres bibliogràfiques i més de 100 materials en altres suports (vídeos, enregistraments sonors, etc.), com també gairebé 1.000 referències seleccionades del patrimoni moble i documental ebrenc (finalment, van ser 54 els particulars i les entitats que van cedir materials per a l'exposició, i el nombre de peces escollides va ser de prop de 150, entre objectes i documents originals, maquetes, filmacions, etc.).

■ UN LENGUATGE EXPOSITIU POÈTIC I CONTEMPORANI

L'exposició va ser concebuda fonamentalment com una mostra de caràcter temàtic en la qual el discurs que es volia comunicar esdevingués un element

estructurador de tot l'espai expositiu, i tots els objectes i documents exposats van ser seleccionats inicialment segons la seva capacitat d'il·lustrar els missatges de la mostra. L'exposició havia d'explicar una història en la qual el personatge principal era el mateix riu Ebre. De fet, la seqüència discursiva que proposava la mostra es va plantejar en un primer moment com una mena de memòries del riu: havia de ser el mateix Ebre qui havia de parlar d'ell mateix i dels homes i dones que havien viscut i viuen a la seva vora. I això, des d'una perspectiva i amb uns registres que defugien la descripció de to escolar i, en la mesura del possible, recercaven la comunió de l'essència del missatge amb la poètica literària del discurs i l'estètica contemporània de la presentació.

Com a conseqüència d'aquesta opció museogràfica, els diversos àmbits de l'exposició s'enllaçaven, com una mena de successió d'illes, i configuraven un itinerari de visita de caràcter dirigit, en el qual els diversos elements integradors del dispositiu museogràfic acomboiaven subtilment el visitant dins l'espai expositiu. Es pretenia que seguís un itinerari preestablert i ritmat que li permetés reviure i reconstruir, a mesura que es desenvolupava la visita, el pla del discurs proposat.

Però tant com aquesta estratègia de desenvolupament del discurs de la mostra, hi va haver tres altres factors que expliquen l'opció museogràfica presa. En primer lloc cal assenyalar-ne el caràcter itinerant. En segon lloc, la voluntat d'adreçar-se a un ventall de públic molt ampli i heterogeni. Finalment, va ser també especialment determinant en el disseny i en la posada en escena de la mostra la decidida voluntat de les institucions organitzadores d'utilitzar un llenguatge museogràfic d'estètica marcadament innovadora i contemporània.

En efecte, el fet de decidir presentar la proposta tant a Amposta com a Barcelona va comportar acceptar determinades servituds derivades de la disparitat d'estructura, configuració, superfície i estètica de les sales on s'havia de presentar. Tot i mantenir una superfície expositiva similar, de 700 metres quadrats, s'intentà evitar el producte estàndard, adaptable a qualsevol lloc, i, en la mesura del possible, es treballà per adequar la mostra a la personalitat i constreïments d'ambdues sales, fins al punt que, determinats elements del dispositiu museogràfic, van ser magnificats, minimitzats o, fins i tot, suprimits segons la sala on es presentava.

La necessitat d'adreçar-se i, també, de seduir i satisfer un ampli i heterogeni ventall de públic va ser també

una preocupació constant de l'equip que va elaborar el projecte de l'exposició. D'entrada, calia explicar una mateixa història a dos grans grups de visitants amb nivells de coneixement del tema i d'implicació sentimental molt diferents i, fins i tot, contradictoris: d'una banda, la gent de les terres de l'Ebre; de l'altra, els visitants potencials que la mostra tingués a Barcelona. S'intentà, doncs, trobar un equilibri entre les servituds que imposava la reconeixença d'aquests dos grans tipus de visitants introduint-hi elements específicament destinats a satisfer les expectatives i necessitats respectives. Tanmateix, la fugida de l'estereotip, tant intern com extern, va ser un principi que va guiar en tot moment la conceptualització i la posada en escena de la mostra.

Per últim, la voluntat d'utilitzar un llenguatge visual d'estètica marcadament innovadora i contemporània constituí també un objectiu clarament enunciat des del primer moment del projecte: calia, sobretot, fugir dels llenguatges museogràfics convencionals, i, sobretot, calia projectar per mitjà de l'exposició una imatge

de modernitat de les dues institucions organitzadores.

Com a conseqüència d'aquesta opció, la posada en escena va buscar en tot moment la creació d'atmosferes, tant visuals com sonores, envoltants per al visitant, les quals, constantment, remetien al riu, a les seves formes sinuoses, al so i al color de l'aigua... No es tractava, doncs, tant de denotar i explicar, com de connotar i suggerir. En definitiva, es pot afirmar que el conjunt de l'exposició es va plantejar com una gran instal·lació, en la qual s'utilitzaren diversos llenguatges amb un sol objectiu: seduir i captivar el visitant, i això apel·lant tant al seu intel·lecte com a la seva sensibilitat estètica i les seves emocions.

■ UNA ANÀLISI DES DE DIFERENTS ÀMBITS

«L'Ebre, camí d'aigua» es referia a un àmbit territorial força ampli, la vall de l'Ebre, des de Mequinensa fins a la desembocadura, i optava per un tractament pluridisciplinari del tema, en estructurar-se en sis àmbits d'informació: El riu que solca la terra, El riu que dóna vida, El riu bressol, El riu camí, El riu captiu i El riu escenari. Aquesta estructura, a més de combinar diverses aproximacions al subjecte de l'exposició, l'Ebre, va permetre la superposició d'enfocaments i d'experiències: l'anàlisi dels naturalistes o dels historiadors, l'aproximació dels antropòlegs o dels creadors artístics, la visió dels pobles i la de la gent, etc. El fragment de la base d'estàtua trobada a Tarragona (segles I-II) que representava el Flumen Hiberus presidia l'entrada abans de donar pas als sis àmbits temàtics.

□ EL RIU QUE SOLCA LA TERRA

L'Ebre és un riu geològicament jove, però d'ençà de la seva formació, fa uns sis milions d'anys, ha presidit totes les primitives geografies de la regió. Renovat pel corrent que manté l'erosió i el transport de sediments, no ha parat de modelar el relleu i la fesomia del sud català. El riu, en mudar el curs i la glera, forma illes i glevs que poden aparèixer o desaparèixer al llarg del temps, i al final del viatge s'exemplifica en aiguamolls i llacunes, es diversifica en braços i empeny el delta, terra dins el mar.

Cada àmbit de la mostra aplegava, partint d'un missatge principal, diversos missatges secundaris en el que podríem anomenar subàmbits (en les línies que segueixen els hem senyalat en cursiva). Dels materials exposats aquí esmentem la superposició de fòssils junt amb una animació per ordinador per il·lustrar com allà *on a l'inici*

fou el mar (els marges de l'antiga Tethis del mesozoic), després sorgí geològicament el riu. Així mateix, els còdols, graves, sorres i llims mostraven la càrrega i el pòsit de l'Ebre, l'escultor mil·lenari del paisatge, per formar illes o glevs que, com les terres deltaïques, eren representades per mitjà d'antics mapes o d'imatges satèl·lit. Làpides, rajoles, romanços, antigues filmacions en blanc i negre ens recorden com pot *el riu sortir de mare*, i les riuades són el màxim exponent de la seva força.

□ EL RIU QUE DÓNA VIDA

L'aigua és la base de la vida, i amb l'aigua la vida es multiplica. El riu com a progenitor aplega al seu jaç una munió d'espècies, però la seva influència no es limita al curs de l'aigua, sinó que es dispersa per illes, ribassos i terra enllà. Animals i plantes s'integren en l'ecosistema fluvial, i entre el riu i els organismes que el poblen s'estableix una interdependència beneficiosa per a les dues parts. Els mol·luscs, en especial les nàiades fluvials, i els peixos (esturions, llampreses, anguiles, etc.) apareixen aquí, a través de la llum, submergits com a exponents dels animals aquàtics que esdevenen hostes del riu.

□ EL RIU BRESSOL

L'Ebre, en oferir tots els beneficis de l'aigua, crea als marges un marc propici a l'assentament humà. El riu ha focalitzat el poblament d'un territori on han confluït pobles diversos: ibers, fenicis, grecs, romans, àrabs, jueus, cristians... i la presència de tots ells determina que la crònica històrica de la vall sigui la d'un continu al·luvionament cultural: aiguabarraig, sedimentació i permanència són les constants de l'ocupació del territori riberenc.

Alguns dels principals testimonis arqueològics del pobla-

ment, del neolític (gerres neolítiques o un enterrament de la necròpolis de Masdenvergenc) al bronze (el *cippus fune-rari* del Coll del Moro o la gran gerra de l'Aumidiella), de l'època ibèrica (el tresor del Castellet de Banyoles i el mòtò ibèric d'Amposta), de l'època romana (les ceràmiques de la Carrova i la làpida funerària de Mianes), de l'època àrab (la gran gerra de Tortosa i l'estela mudèjar de Ribarroja), del període cristià (els plats i l'estela funerària de Benifallet), tot confrontat amb una imatge de fons impressionant, la façana fluvial del poble vell de Mequinensa, ara sota les aigües del pantà. Per últim, les formes de vida tradicionals, que projecten fins a mitjan segle XX la continuïtat i successió del poblament riberenc, per mitjà de la pel·lícula inèdita de Joaquim Mir titulada *Miravet 1929-30* i dels materials etnològics que identifiquen activitats quotidianes (els cànTERS de l'aigua, les lloses de rentar, etc.).

□ EL RIU CAMÍ

L'Ebre ha estat sempre el pas natural en una vall encaixada per congostos, un camí d'aigua, una via de difusió cultural i comercial. Pujant i baixant pel riu es mercadejava i les poblacions es relacionaven. El riu facilitava la sortida de matèries de l'interior, alhora que permetia la introducció de productes del litoral o de mar enllà. El tràfic ha generat tot un món particular, el de les ocupacions i oficis fluvials (navegants, constructors i altres artesans), llinatges d'homes i dones lligades al riu.

Dues parts formaven aquest àmbit. Una era presidida pels testimonis de la navegació (objectes del comerç o de la seva regulació, com el *Llibre dels Costums*, les tarifes de la Lleuda de Tortosa, l'escriptura de la compra de la baronia de Flix per Barcelona, la cèdula de Carles III d'ha-

bilitació del Port dels Alfacs, junt amb les maquetes de llaguts, muletetes de riu i rais, etc.). L'altra esdevenia alhora testimoni i homenatge als *homes de riu* (barquers, llaguters, mestres d'aixa, filadors, etc.) per mitjà d'objectes singulars (les muscleres, el corn de llaguter, el fogó i els estris de cuinar en un llagut, la maça i les claus de calafatar, etc.), tot plegat acompanyat per la sonorització amb les veus dels llaguters, i les cites literàries d'alguns dels principals escriptors riberencs (Carmel Biarnés, Artur Bladé, Jesús Montcada, etc.).

□ EL RIU CAPTIU

El treball i la tecnologia de l'home aplicats a aprofitar els recursos que conté el riu, l'aigua que porta i la força que és capaç de produir es posen de manifest per mitjà de projectes i obres, gradualment més complexos, per

creuar, canalitzar, deturar i dominar el riu. Els abocaments, agraris, urbans o industrials, els pantans, les derivacions de cabals o la introducció d'espècies han portat a discutir el futur del riu i el llinar ecològic del sistema; tot i així, l'Ebre apareix entre els rius europeus menys degradats.

Documents, maquetes o filmacions del pont de barques de Tortosa, del pont penjat d'Amposta, etc. caracteritzen un dels condicionants de viure a la vora del riu: la necessitat quotidiana de *creuar-lo*. Les obres hidràuliques a l'Ebre han estat orientades a *conduir* l'aigua per a la navegació o el reg, com en són testimoni els documents i plànols de l'Assut de Xerta, el projecte de canalització de Saragossa al mar o els canals de reg per mitjà de la filmació de la inauguració per part d'Alfons XIII, de

la maneta per accionar les comportes o de la indumentària dels guardacanal. També, les memòries dels projectes de pantans, els mobles de Faió salvats en l'últim moment abans de la inundació del poble, una vàlvula de la Central Nuclear d'Ascó, la canonada del minitransvasament... simbolitzen com en l'aprofitament de l'Ebre s'han imposat contemporàniament l'obtenció d'energia i la industrialització: *produir*. Finalment, la preocupació per la salut de l'Ebre per mitjà de quatre grans contenidors que amb el seu contingut suggereixen el problema de la contaminació, de la manca de sediments i la salinització, de les espècies introduïdes, i la necessitat de cuidar-lo.

□ EL RIU ESCENARI

Beure i créixer, rentar i xerrar, pescar i menjar, regar i suar, vendre i comprar, navegar i passejar, nedar i jugar,

patir i festejar... en síntesi, morir i viure. A còpia d'anys els homes i les dones han anat forjant la seva vida al costat de l'Ebre, i els treballs i els dies són el reflex d'aquesta convivència antiga. Unes formes de vida i una manera de ser pròpies que configuren el tarannà d'una comunitat lligada a un riu que ha solcat també els paisatges interiors dels habitants de la ribera.

Imatges de la batalla de l'Ebre, fotografies i textos que evocuen una relació íntima i quotidiana de la gent amb el riu, i la veu i la imatge, per mitjà d'una videoinstal·lació, de les persones que viuen al seu costat i que ens parlen dels seus records, de la situació actual del riu i d'allò que simbòlicament representa: «lo riu és casa», «un company de viatge», «com de la família», «és lo nostre riu, lo riu on vivim natros».

■ ACTIVITATS CULTURALS I LÚDIQUES PER COMPLETAR LA MOSTRA

L'oferta complementària que incorporava l'exposició va incloure també material didàctic i visites monitoritzades. L'oferta expositiva s'ha complementat –el catàleg resta pendent d'edició amb la reinstal·lació al MMA– amb un programa d'activitats culturals i lúdiques, fetes conjuntament amb altres entitats culturals de les terres de l'Ebre: el curs «Conèixer l'Ebre», el cicle «Mirades literàries sobre el riu» i el programa de sortides «Viatge a l'Ebre».

L'exposició ha significat per al Museu d'Història de Catalunya una col·laboració reeixida mitjançant la qual ha traspassat el marc de la seva seu a Barcelona per estendre's a d'altres punts del país; mentre que per al Museu del Montsià ha significat un salt qualitatiu en les seves

propostes museogràfiques. En conjunt, el balanç del projecte és del tot positiu, per la interacció i equilibri enriquidor dels plantejaments proposats des de l'àmbit local pel MMA i des d'un àmbit

més general pel MHC, i pels objectius assolits. L'èxit en l'assaig d'una museografia moderna –que podria semblar arriscada davant d'un sector de públic local teòricament poc avesat al llenguatge expositiu– ha estat confirmat per la resposta espontània del públic i la comprovació de l'impacte que l'exposició despertava en els espectadors locals o forans. L'exposició ha optat per fer una lectura innovadora i moderna, alhora que emotiva i càlida, del riu i tot allò que representa que ha aconseguit seduir l'espectador. Aquest n'ha estat l'aspecte més destacat, tant pel públic com per la premsa, com també haver actuat de catalitzador d'un interès emergent al voltant de l'univers de l'Ebre.